

Dr Wojciech Giermaziak
Warszawa – GBL

SCHAFFGOTSCH – EXLIBRISY I GRAFIKA W ZBIORACH GŁÓWNEJ BIBLIOTEKI LEKARSKIEJ

Fot 1. Herb von Gotsche –
herbarz Siebmachers
Wappen-buch von 1605 –
część I, tablica 61

Schaffgotsche – śląski ród arystokratyczny pochodzący z Turyngii. Ich pełne nazwisko w języku niemieckim brzmi: Grafen Schaffgotsch genannt Semperfrei von und zu Kynast und Greiffenstein, Freiherr von Trachenberg¹.

Pierwsza wzmianka dokumentująca istnienie rodu pochodzi z roku 1174 i wynika z niej, że Hugo de Schoff był w tym czasie kanonikiem katedry w Wurzburgu. Na Dolnym Śląsku Schoffowie pojawili się w XIII w., według legendy przybywając tutaj w ślad za św. Jadwigą, którą zawsze uważali za swoją patronkę. Pierwszym historycznie znanym przedstawicielem tej gałęzi był tu Siboth Schaff (niem. Owca), dworzanin Bolesława Rogatki, właściciel zamku w Starej Kamienicy. Jego potomek Gotsche II otrzymał po swoim ojcu w 1399 r. w dzierżawę zamek Gryf, który kilkanaście lat później przeszedł na dziedziczną własność rodziny. Ze względu na zasługi obu Gotschów, kolejne pokolenia rodu zaczęły używać ich imienia jako przydomka i tak powstało nazwisko von Schaffgotsch². Po śmierci Gotsche II Schoh w 1418 dobra uległy podziałowi na linie w Kamienicy i Gryfowie oraz w Chojniku aby połączyć się znów w XVI w.³

¹ <http://pl.wikipedia.org/wiki/Schaffgotschowie> [15.02.2013]

² <http://www.zamkipolskie.com/chojnik/chojnik.html> [11.02.2013 r]

³ http://issuu.com/gminakamiennagora/docs/schaffgotsch_mauzoleum_tekst?mode=window&pageNumber=4

Herb rodowy: Najdawniejsi przedstawiciele rodu posługiwali się herbem z wizerunkiem owcy. Z herbem tym związane jest nazwisko rodu – Schaff – co w języku niemieckim znaczy „owca”. Nieliczni członkowie rodziny w herbie mieli też gryfa. Później – najpierw równocześnie z pierwotnym, a następnie już tylko wyłącznie – pieczętowali się herbem z tarczą dzieloną ośmiokrotnie w słupy srebrne i czerwone, ponad tarczą i hełmem ze srebrno-czerwonymi labrami, owca stojąca pod drzewem w słup⁴. Nie jedna legenda związana jest z pochodzeniem herbu. Jedna z bardziej prawdopodobnych – mówi, że w 1377 r., kiedy to Karol IV oblegał Erfurt, giermek Gotsche Schaff wsławił się szczególnym męstwem w trakcie walki. Po wygranej bitwie cesarz w podzięce za męstwo każdemu z najdzielniejszych wojowników pragnął uścisnąć dłoń. Kiedy podjechał do Gotsche, ten nie chcąc splamić cesarskiej prawicy krwią wrogów, wytarł rękawicę o srebrzysty pancerz, pozostawiając na nim krwawe ślady. Na pamiątkę tego zdarzenia i wykazane męstwo uzyskał Gotsche szlachectwo wraz z herbem, którego srebrne tło przecinają cztery czerwone pasy⁵. Inna legenda opowiada o gryfie i owcy. W dolinie Kwisy pojawił się gryf. Stary książę Bolesław Wysoki wyznaczył nagrodę dla tego, kto pokona potwora. Zgłosił się między innymi młody pasterz o imieniu Schaff. Chłopak odkrył, że gryf ma w pobliskich lasach gniazdo, a w gnieździe parę młodych, pod drzewem rozpałił wielkie ognisko. Pióra broniącego gniazda zwierzęcia zaczęły się palić i gryfica usiadła na ziemi, wtedy pasterz wbił w pysk stwora wielki zaostrzony kij. Zwierzę padło martwe. Sam książę Bolesław przybył, by wynagrodzić dzielnego pasterza. Kazał mu wziąć swoje owce i obiecał dać tyle ziemi, ile Schaff zdąży obejść od świtu aż do południa. Postawił jednak jeden warunek, na nadanych mu ziemiach chłopak ma założyć gród. Pasterz został pasowany na rycerza i otrzymał w herbie owcę stojącą pod drzewem, a założony przez siebie gród nazwał Gryfowem Śląskim.

Fot. 2 Herb Schaffgotschów
jako baronów z 1592 r.

Herb baronów: W 1592 r. herb został zmieniony w związku z nadaniem tytułu baronów dla pana stanowego na Żmigrodzie Adama Schaffgotscha oraz jego kuzynów. W tarczy czterodzielnej w polu 1 i 4 figura z herbu rodowego – srebrne i czerwone słupy – a w polu 2 i 3 złoty gryf z srebrnym kamieniem w szponach na zielonym wzgórzu na błękitnym polu. Nad tarczą dwa hełmy prętowe ustawione w położeniu 3/4 „zwróconych ku sobie w kurtuazyjnym ułożeniu, ponad prawym ze srebrno-czerwonymi labrami, owca stojąca pod drzewem w słup, ponad lewym ze

⁴ <http://pl.wikipedia.org/wiki/Schaffgotschowie> [11.02.2013 r]; http://issuu.com/gminakamiennagora/docs/schaffgotsch_mauzoleum_tekst?mode=window&pageNumber=4 [15.02.2013]

⁵ http://www.zamkipolskie.net.pl/pages/zamki/chojnik/chojnik_legendy.htm [11.02.2013 r]

złoto-błękitnymi labrami, złoty gryf z srebrnym kamieniem w szponach na zielonym wzgórzu⁶. W heraldyce polskiej, podobnie jak szeroko pojętej niemieckiej, hełm stanowił długo ważny i niepomijalny element herbu szlacheckiego. Dopiero w XVII w. częstsze stają się przedstawienia samej tarczy z koroną i klejnotem, co widoczne będzie na jednym z późniejszych przedstawień na exlibrisach

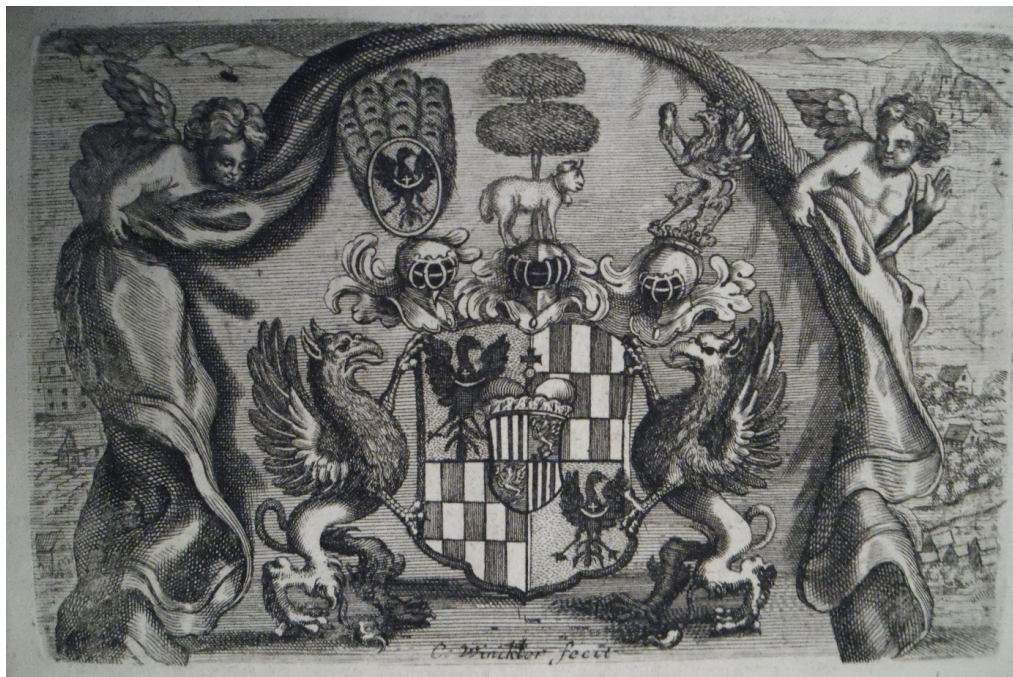
Fot. 3 3. Autor nieznany, exlibris z herbem baronowskim Jana Antoniego Hrabiego de Schaffgotsch z książki ze zbiorów Działu Zbiorów Specjalnych GBL w Warszawie, XVII w.

W exlibrisach pojawiających się w księgozbiorze pojawia się początkowo herb baronowski, ale w odmiennej formie, Jana Antoniego Hrabiego de Schaffgotsch.

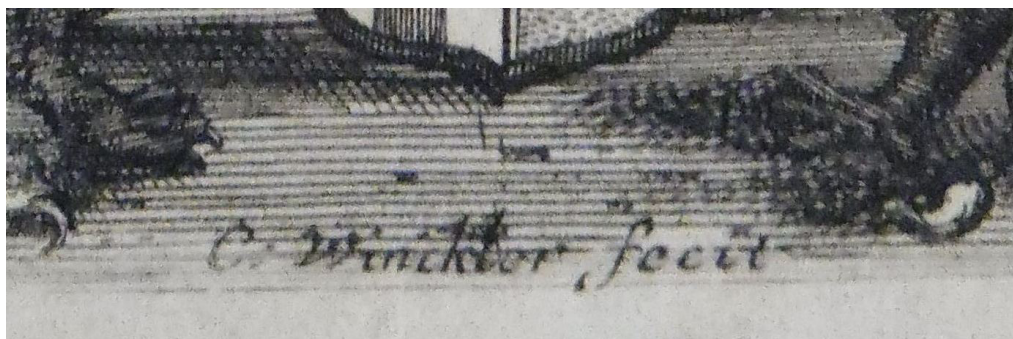
Na czterodzielnej tarczy w polach 1 i 4 mamy powtórzoną figurę z herbu rodowego, ale już tylko z sześciokrotnym podziałem na słupy czerwone i srebrne. W polach 2 i 3 godło w postaci złotego gryfa w koronie trzymającego srebrny kamień należy przy-

⁶ <http://pl.wikipedia.org/wiki/Schaffgotschowie> [11.02.2013 r.]

puszczać że na polu błękitnym, gdyż kolor ten występuje w późniejszych wersjach herbu. Nad tarczą korona rangowa – polska korona szlachecka(?). Brak klejnotów i hełmów. Jako udostojnienie herbu pojawiają się trzymacze w formie gryfów jak w godle, w zmienionej nieco formie, mianowicie bez koron na postumencie architektonicznym w formie prosto profilowanego gzymsu. Na exlibrisie nie ma sygnatury twórcy.

Fot. 4a Christian Winckler (1677- 1741), exlibris z herbem hrabiowskim w połączeniu z książęcym Jana Antoniego Gotarda Schaffgotscha z książki ze zbiorów Działu Zbiorów Specjalnych GBL w Warszawie, po 1708 r.

Fot. 4b fragment.

Fot. 5: Herb Dolnego Śląska i Śląska Austriackiego według Hugo Gerharda Ströhla (1851-1919)⁷.

Następnym exlibrisem w kolejności chronologicznej jest exlibris zamieszczony powyżej (fot 4). Wynika to z dat życia twórcy Christiana Wincklera (1677- 1741)⁸ oraz dat które pojawiają się na następnej wersji tej kompozycji wykonanej jednak już przez kogoś o znacznie mniejszych zdolnościach na białym polu. Wiadomo, że powstał on po 1708 gdyż pojawia się na nim herb hrabiowski w połączeniu z książęcym. „Jan Antoni Gotard w 1708 uzyskał potwierdzenie tytułu hrabiego Cesarstwa wraz z przyznaniem praw śląskich książąt. Jednocześnie jako bliski powinowaty wygasłej dynastii śląskich Piastów otrzymał przywilej połączenia herbu Schaffgotschów i książąt brzesko-legnickich”⁹. „W 1708 roku (...), 16 tygodni po śmierci ostatniej przedstawicielki Piastów śląskich - Karoliny - otrzymał zgodę na połączenie herbu z Piastami. Tym bardziej, że jego babka Barbara Agnieszka¹⁰ księżniczka legnicka córka księcia legnickiego Joachima¹¹ pochodziła właśnie z tego rodu”¹². Exlibris został zamówiony przez Jana Antoniego i uległ zniszczeniu lub zużyciu przed 1725 gdyż taka data pojawia się na białym polu jego następnej wersji.

Tarcza jest czterodzielna, w polu 1 i 4 czarny orzeł śląski na złocie, w polu 2 i 3 srebrno-czerwona szachownica w pięciu rzędach (herb Piastów brzesko-legnickich), pośrodku tarcza sercowa z herbem baronowskim (z 1592 r.), a ponad nią korona książęca.

⁷ http://www.ngw.nl/heraldrywiki/index.php?title=Duchy_of_Lower_Silezia [12.02.2013]; http://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Silesia_coat_of_arms.png [12.02.2013]

⁸ <http://www.olesnica.org/winckler.htm> [12.02.2013 r]

⁹ <http://www.arekpl.pl/arystokracja.html#Schaffgotsch> [11.02.2013 r.]

¹⁰ <http://www.arekpl.pl/schaffgotsch.html> [11.02.2013 r]

¹¹ http://issuu.com/gminakamiennagora/docs/schaffgotsch_mauzoleum_tekst?mode=window&pageNumber=4 [11.02.2013 r]

¹² <http://www.ferajna.eu/informacja/%C5%9B%C5%8Dnskie-rody> [11.02.2013 r]

żęca. Nad tarczą herbową trzy helmy nad prawym ze złoto-czarnymi labrami w złotym okręgu czarny orzeł śląski na pawim ogonie. Hełm środkowy i lewy jak w herbie baronów. Trzymacze jak poprzednio. Brak postumentu. Herb przedstawiono na płaszczu podtrzymywanym przez unoszące się putta, ale nie jest on płaszczem heraldycznym.

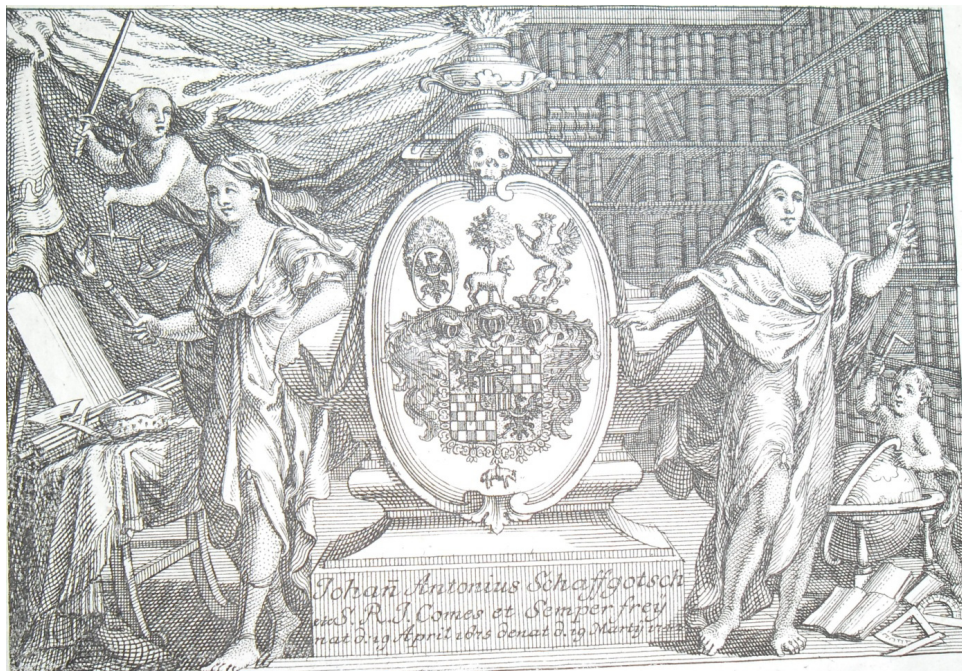

Fot. 6 a Autor nieznany [nieczytelny], replika exlibrisu z herbem hrabiowskim w połączeniu z książęcym Jana Antoniego Gotarda z książki ze zbiorów Działu Zbiorów Specjalnych GBL w Warszawie, 1725 r.

Fot. 6b Fragment

Następną wersją tej samej kompozycji, ale o mniejszych wartościach estetycznych, jest zamieszczona powyżej. W prawym dolnym rogu widoczna jest sygnatura autora grafiki, który wykonał powyższy exlibris niestety nieczytelna.

Fot. 7a Autor nieznany, exlibris zamówiony przez Carla Gotardaw Schaffgotscha w hołdzie ojcu Janowi Antoniemu Schaffgotschowi po jego śmierci z książki ze zbiorów Działu Zbiorów Specjalnych GBL w Warszawie, 1742 r.

Po nim następuje exlibris w formie rozbudowanej grafiki z alegoriami trzymającymi kartusz z herbem. Został on zamówiony przez syna Jana Antoniego, Carla Gotarda, którego inicjały widnieją na późniejszych exlibrisach, w hołdzie ojcu, którego tytuły i daty życia mamy na postumencie architektonicznym w centralnej części grafiki. Został więc on wykonany po 1742 r czyli po śmierci ojca. Po lewej stronie mamy putto z atrybutami sprawiedliwości, wagą i mieczem, odwołanie do urzędu dziedzicznego sędziego dworskiego¹³, który zmarły pełnił oraz kobietę w sile wieku z symbolami władzy ze wzniesionym w dłoni zapewne zwojem, a nie laską marszałkowską [w Polsce używano buławy] oraz leżącym na krześle płaszczem, a na nim koroną książęcą

¹³ <http://ksp.republika.pl/gurowski.htm> [11.02.2013 r.]

Fot. 7b Fragment

[elektorską – dawną]¹⁴ z gronostajowym otokiem i wiązką liktorską z toporem oraz zwoje lub otwarty kodeks lub tablice dekalogu co może być odwołaniem do świeżego katolicyzmu (na katolicyzm przeszedł dopiero jego ojciec)¹⁵. Alegoria ukazana została na tle udrapowanej kotary częstego w owym czasie symbolu władzy. Po przeciwnej stronie alegoria wiedzy z rozrzuconymi księgami i przyrządami matematycznymi oraz astrolabium z globem ziemskim, co mogłoby sugerować szerokie zainteresowania Jana Antoniego Naukami matematyczno-przyrodniczymi i zjawiskami astralnymi. Obok putto podające węgielnicę, co z kolei wskazuje na architekturę i działalność fundacyjną Jana Antoniego. „Będąc katolikiem (...) ufundował m.in. kaplice św. Anny na Grabowcu, ołtarze boczne w kościele cysterskim w Cieplicach, rzeźby przy kościele parafialnym w Mirsku, był współfundatorem kościoła urszulanek w Świdnicy. Zapewne za sprawą ewangelickich tradycji rodu przyczynił się do wzniesienia Kościoła Łaski w Jeleniej Górze, uczestnicząc w specjalnej komisji cesarskiej wytyczającej miejsce pod kościół i ofiarowując wiele drewna na budowę”¹⁶. Centralnie umieszczony został owalny kartusz z herbem. Nad nim znajduje się czaszka pokryta kirem symbol śmierci i przemijania, a nad nią pochodnia symbol nieoczekiwanego końca i „wypalenia się” życia. Na kartuszu widoczny jest herb hrabiowski.

¹⁴ <http://novaheraldia.net/index-folder/blazon.html> [12.02.2013 r]

¹⁵ <http://ksp.republika.pl/gurowski.htm> [15.02.2013 r]

¹⁶ <http://ksp.republika.pl/gurowski.htm> [15.02.2013 r]

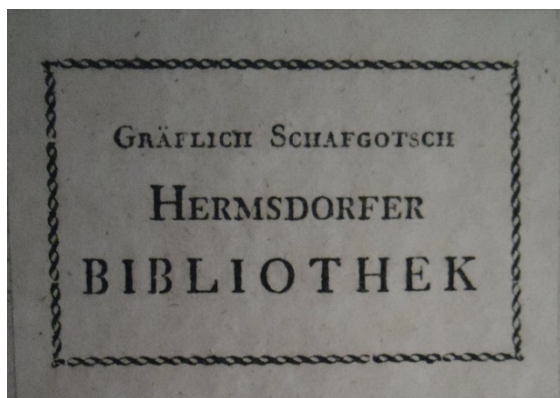
Tarczę okalała łańcuch z „Orderem Złotego Runa”, którego Jan Antoni był Kawalerem. Całość przedstawienia umieszczona jest na tle biblioteki, której był oficjalnym fundatorem w 1733 r.¹⁷

Fot. 8 Autor nieznany, exlibris Carla Gotarda Grafen Schaffgotscha wykonany z płyty z 1725 r. z książki ze zbiorów Działu Zbiorów Specjalnych GBL w Warszawie, po 1742 r.

Powyższy exlibris należał prawdopodobnie, jakby wynikało z inicjałów pod górną krawędzią, do syna Carla Gotarda: C.G.G.S. – Carl Gotard Grafen Schaffgotsch. Powstał on na płycie exlibrisu wykonanego na zamówienie jego ojca, ale po jego śmierci. Płyt była niezuzyta więc w górnej części dodano inicjały syna, a spolerowano w miejscu sygnatury poprzedniego twórcy. Carl Gotard używał czerwonego tuszu do swoich exlibrisów.

¹⁷ Werszler Rafał: Dolnośląska Biblioteka Schaffgotschów. Lokalizacja, księgozbiór, wnętrza, meble w: *Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne*; Rok IX 2010 Nr (17) http://www.perspectiva.pl/perspectiva_LSTH_pdf/pdf/p17/15Werszler.pdf [12.02.2013 r.]

Fot. 9 Autor nieznan, exlibris Biblioteki hrabiów Schaffgotschów w Hermsdorfie używany do pocz. XIX w.

Powyższy exlibris pojawiający się w księgozbiorze oznacza Bibliotekę hrabiów Schaffgotschów w Hermsdorfie czyli śląskim Sobiecinie, który od 1950 został włączony do Wałbrzycha¹⁸ z racji jego rozwoju jako aglomeracji miejskiej. Z Hermsdorfu bibliotekę przeniesiono do Warmbrunu pod Hirschbergiem na drodze z Wrocławia do Drezna¹⁹ na początku XIX w. do pomieszczeń pocysterskiego klasztoru.²⁰ Wynika z tego, że exlibris ten był używany do początku XIX w. niestety nie jest możliwe bliższe ustalenie jego powstania.

W starych drukach z księgozbioru Schaffgotschów znajdują się nierzadko grafiki jako frontyspisy lub strony przedtytułowe.

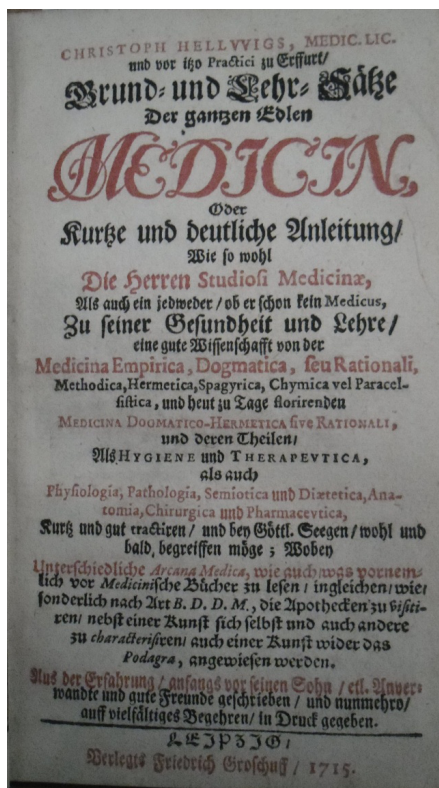
Książka z 1715r. autorstwa Christopa Hellvvgisa „Medicin oder kurze und deutliche Anleitung (...)” [medycyna lub krótkie i jasne instrukcje] dotycząca medycyny empirycznej, dogmatycznej i racjonalnej. Omawiająca fizjologię, patologię, semiotykę (w medycynie dział zajmujący się objawami chorób i ich znaczeniem w rozpoznawaniu poszczególnych jednostek chorobowych)²¹, dietetyki, anatomii, chirurgii i farmacji. Na stronie przedtytułowej rycina nieznanego rytownika przedstawiająca studentów medycyny siedzących pod arkadą u stóp pomnika Asklepiosa – boga sztuki lekarskiej. Przed budynkiem ogród z fontanną – źródłem. Ogród symbolizuje okiełznanie natury

¹⁸ [http://pl.wikipedia.org/wiki/Sobi%C4%99cin_\(Wa%C5%82brzych\)](http://pl.wikipedia.org/wiki/Sobi%C4%99cin_(Wa%C5%82brzych)) [13.02.2013]

¹⁹ Wittyg Wiktor: *Ex-libris'y bibliotek polskich XVII i XVIII w.* T. 1. Warszawa 1903 r s. 94

²⁰ Werszler Rafał: *Dolnośląska Biblioteka Schaffgotschów. Lokalizacja, księgozbiór, wnętrza, meble w: Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne; Rok IX 2010 Nr (17)* http://www.perspectiva.pl/perspectiva_LSTH_pdf/pdf/p17/15Werszler.pdf [12.02.2013 r.]

²¹ <http://pl.wikipedia.org/wiki/Semiotyka> [13.02.2013]

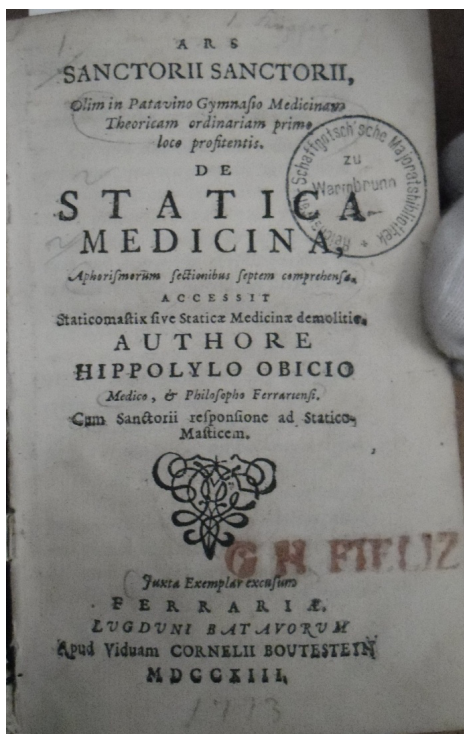

Fot. 10 Autor nieznany, 1715, [grafika przedtytułowa] w Christoph Hellwigs, Medic. Lic. und vor itzo Practici zu Erffurt, Grund- und Lehr- Sa'tze Der gantzen Edlen Medicin: Oder Kurtze und deutliche Anleitung, Wie so wohl Die Herren Studiosi Medicina, Als auch ein jedweder, ob er schon kein Medicus, Zu seiner Gesundheit und Lehre, eine gute Wissenschaft von der Medicina Empirica, Dogmatica, seu Rationali, Methodica, Hermetica ... begreifen mö'ge; Wobey Unterschiedliche Arcana Medica, wie auch, was vornemlich vor Medicinische Bu'cher zu lesen ... angewiesen werden; Aus der Erfahrung ... geschrieben, und nunmehr, auff vielfältiges Begehren, in Druck gegeben / Christoph von Hellwig. – Leipzig Leipzig Groschuff 1715.

przez człowieka i władzę rozumu nad impulsami podświadomości, źródło natomiast symbolizuje życie²², ale też mądrość i rozsądek, a woda również śmierć²³, obydwa te przedstawienia ściśle łączą się z naukami medycznymi, które częściowo ujarzmiają naturę czyli choroby i wpływa na poprawę jakości życia.

²² Battistini Matilde: Symbole i alegorie. Warszawa 2005, 2006 s. 258

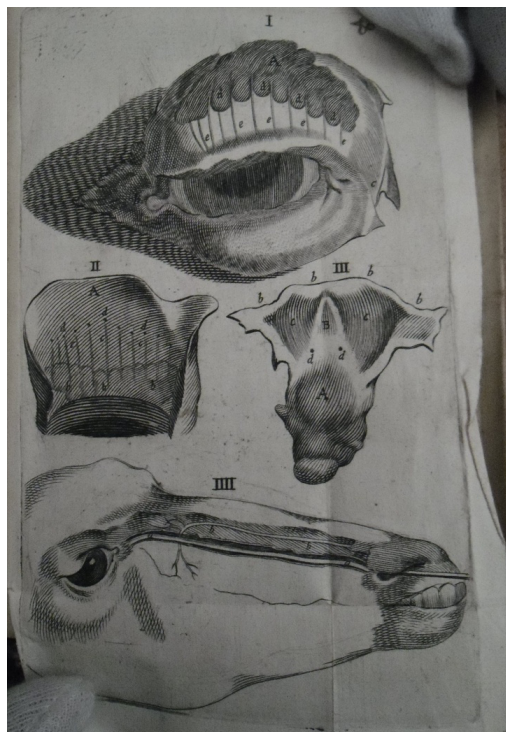
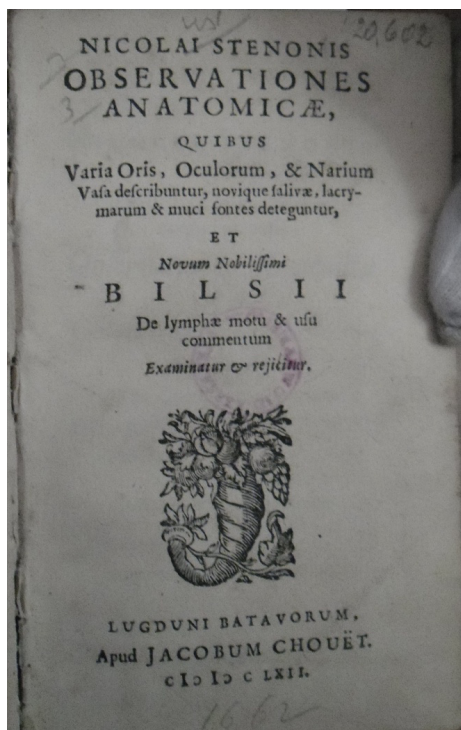
²³ Kopaliński Władysław: Słownik symboli. Warszawa 1990 s. 475-481, 501-502

Fot.11 Autor nieznan, 1662 r., [grafika przedtytułowa] w *Ars Sanctorii Sanctorii [...] de statica medicina, aphorismorum sectionibus septem comprehensa* / Santorio Santorio; Ippolito Obizzi. – Lugduni Batavorum, Apud viduam Cornelii Boutesteyn, 1713.

Na stronie przedtytułowej „*Ars Sanctorii Sanctorii (...) Statica Medicina (...)*” autorstwa Hippolylo Obizio mamy grafikę o tematyce rodzajowej na, której uwidoczniło krzesło do ważenia

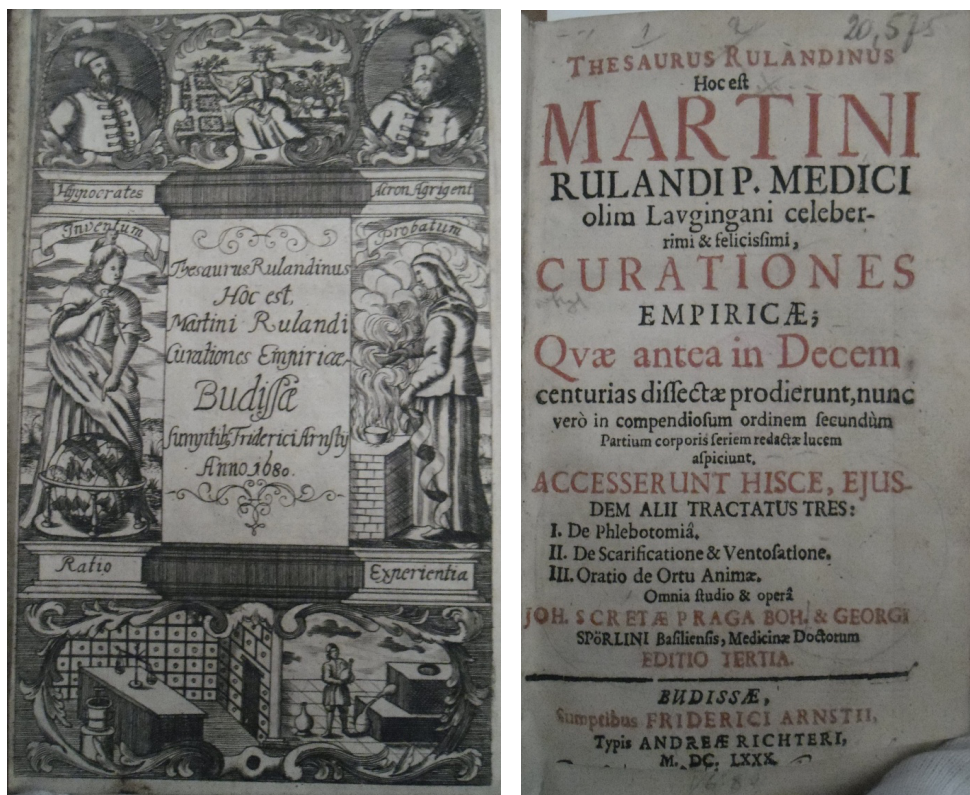
Sanctorius Sanctorius (29 marca 1561 - 22 lutego 1636 Wenecja) [1], zwany także Santorio Santorii, Sanctorius z Padwy, i różne kombinacje tych nazw, był włoskim fizjologiem, lekarzem i profesorem na uniwersytecie w Padwie, gdzie przeprowadzał eksperymenty temperatury, oddychania i wagi. Przez okres trzydziestu lat Sanctorius ważył się oraz wszystko co jadł i pił, a także jego produkty wydalania. Waga produktów które wydalał była znacznie mniejsze. Wyprodukował teorię nieczułego potu jako próba rozliczenia tej różnicy. Jego odkrycia nie miały wartości naukowej, ważna jednak była empiryczna metodologia. „Krzesło do ważenia”, które skonstruował i wykorzystał w tym eksperymencie widoczne jest na powyższej grafice, na której uwidoczniło również prawdopodobnie samego lekarza, aczkolwiek istnieją inne podobne grafiki na których wygląd urządzenia odbiega szczegółami od powyższego.

Fot. 12 Autor nieznany, 1662 r., [tablica anatomiczna w książce] w Nicolai Stenonis Observationes anatomicae quibus varia oris, oculorum et narium vasa describuntur, novique salivæ, lacrymarum et muci fontes deteguntur, et novum nobilissimū Bilsii de lymphæ motu et usu commentum examinatur et rejicitur / Niels Steensen. – Lugduni Batavorum : apud J. ChoueÛ, 1662.

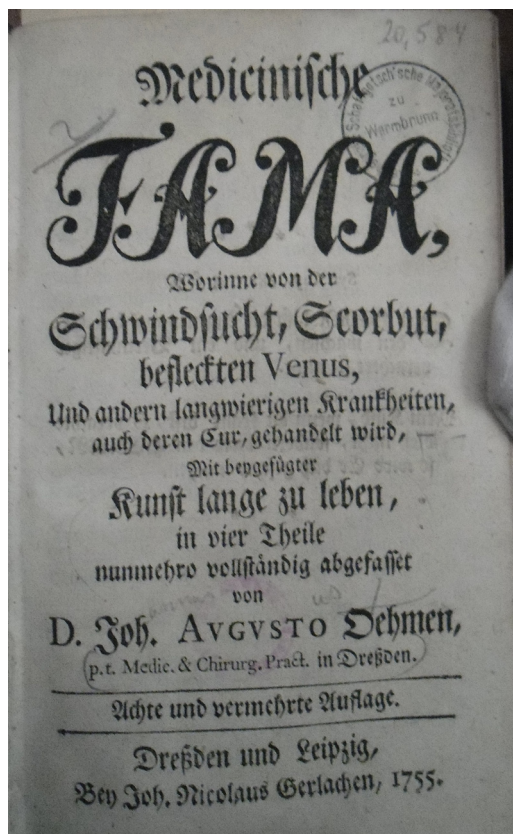
Pozycja “Nicolai Stenonis Observationes anatomicae quibus varia oris, oculorum et narium vasa describuntur, novique salivæ, lacrymarum et muci fontes deteguntur (...)” Steno Duński katolicki biskup później beatyfikowany odkrył wcześniej nieopisaną strukturę, „ductus stenonianus” (kanał od ślinianki przyusznej), w głowach owcy, piesa i królika. nazwa Steno pozostał związany z tą strukturą, znaną dziś jako kanał Stensena. Grafiki nieznanego rytownika w formie rozkładanych tablic przedstawiają szczegóły anatomiczne głów badanych zwierząt.

“Thesaurus Rulandinus hoc est, Martini Rvlandi ... Cvrationes empiricae: Accesserunt hisce, eivsdem alii Tractatus tres: I. De phlebotomia. II. De scarificatione & ventosatione III. Oratio de ortu animæ[...].” Na stronie przedtytułowej widoczna jest grafika, złożona z kilku kwadratów. W lewym górnym rogu mamy w tondzie portret Hipokratesa ogólnie znanego greckiego lekarza z przełomu V-IV w. p.n.e. „ojca medycyny” w stroju współczesnym artyście. W przeciwnym rogu widoczny jest portret Acrona z Agrigentum greckiego lekarza z V w.p.n.e. również w stroju siedemnastowiecznym.

Fot. 13 Autor nieznany, “Thesaurus Rulandinus Hoc est, Martini Rvlandi ... Cvrationes Empiricae [...]”, 1680, [grafika przedtytułowa] w Thesaurus Rulandinus; hoc est ... Curationes empiricae; quae antea in decem, centurias dissectae prodierunt, nunc vero in compendiosum ordinem secundum partium corporis seriem redactae lucem aspiciunt. Accesserunt hisce, ejusdem alii Tractatus tres: I. De phlebotomia. II. De scarificatione & ventosatione. III. Oratio de ortu animae / Martin Ruland; Johannes Scretæ; Georg Spörlin. – Budissae, Sumptibus Friderici Arnstii, typis Andreae Richteri, 1680.

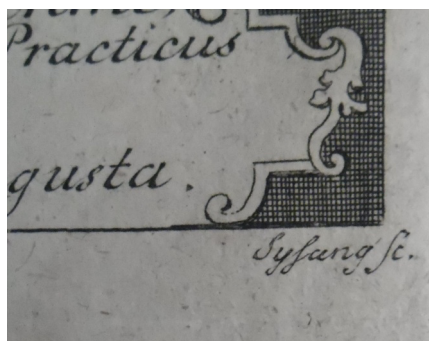
W kwaterze pomiędzy nimi mamy scenkę rodzajową a mianowicie widok ogrodu-zielnika oraz ogrodniczkę z kwiatami. Na zasadzie analogii z grafikami na samym dole karty może ona obrazować farmację tradycyjną czyli ziołolecznictwo tym bardziej, że została umieszczona pomiędzy portretami lekarzy z okresu w którym medycyna jako nauka dopiero powstawała. W kwaterach na dole karty również znajdujemy scenki rodzajowe po lewej wewnątrz współczesnej artyście apteki z wagą na pulpicie i napisem *Ratio* – czyli racja, porcja, a po prawej proces destylacji oraz narzędzia do tego w owym czasie używane podpisane *Experientia* – doświadczenie. W środkowej partii

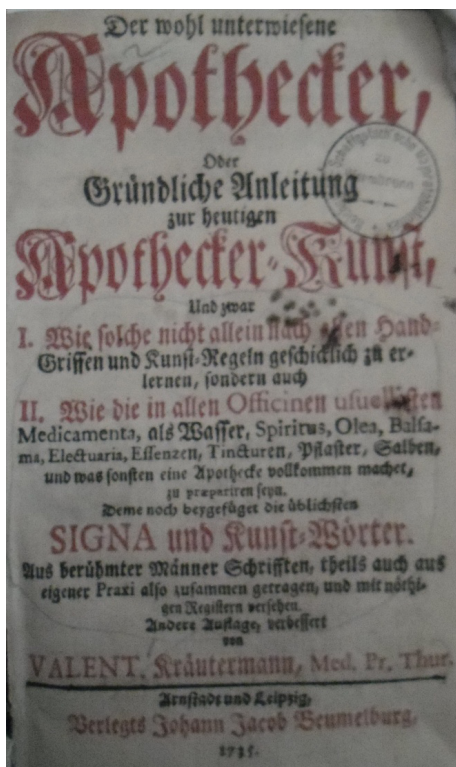
Fot. 14a Syfmg, "D. Joh: August: Oehme [...]", 1735r., [grafika przedtytułowa] w *Medicini-sche Fama*, worinne von der Schwindsucht, Scorbut, befleckten Venus, und andern langwierigen Krankheiten, auch deren Cur, gehandelt wird : mit beygefu"gter Kunst, lange zu leben; in Vier Theile / Johann August Oehme. – Dresden Leipzig Dreßden; Leipzig Gerlach 1786.

karty po lewej *Inventum* – wynalezienie, przedstawia kobietę z cyrklem z kulą ziemską u stóp i sową na głowie, co oznacza naukowe i wykorzystujące miarę, wagę i wyłącznie materialne dowody w podejściu do świata i przyrody. Po prawej z napisem *Probatum* – udowodnienie kobieta z laską owiniętą wstęgą przy palenisku, na którym stoi czarka i trzymając drugą czarkę w dłoni. Laski są częstym atrybutem nauczycieli i mistrzów kierujących wtajemniczeniem²⁴ w tym wypadku w nauki medyczne i doświadczenia.

²⁴ Kopaliński Władysław: *Słownik symboli*. Warszawa 1990; s. 192

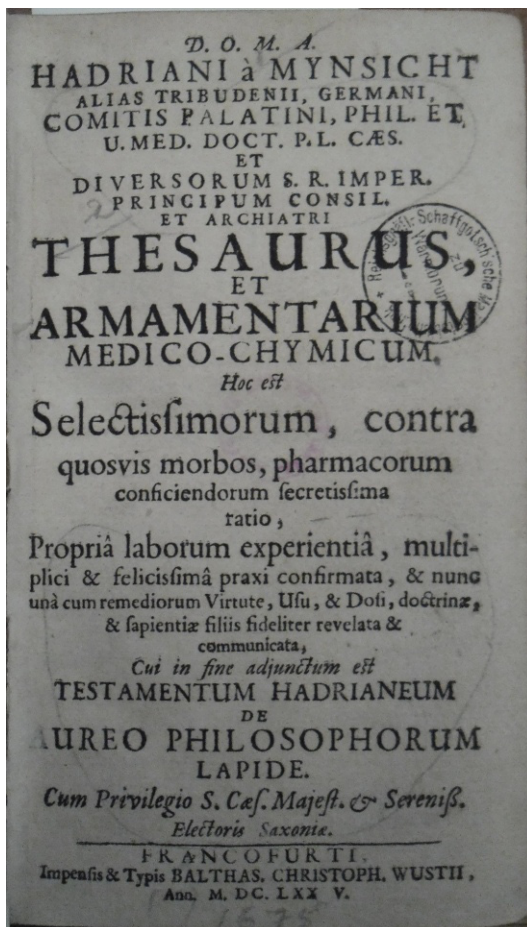

Fot.14b Fragment

Fot. 15 Autor nieznany, 1735 r., [grafika przedtytułowa] w Der wohl unterwiesene Apotheker, Oder Gründliche Anleitung zur heutigen Apotheker-Kunst : Und zwar I. Wie solche ... geschicklich zu erlernen, ... II. Wie die in allen Officinen usuellsten Medicamenta ... zu präpariren seyn ; Deme noch beygefüget die üblichsten Signa und Kunst-Wörter ; Aus berühmter Männer Schrifften, theils auch aus eigener Praxi also zusammen getragen, und mit nöthigen Registern versehen/Hellwig, Christoph von. – Andere Auflage, verbessert. – Arnstadt : Beumelburg, 1735.

Grafika na stronie przedtytułowej z książki „Der wohl unterwiesene Apothecker, Oder Gründliche Anleitung” z 1735 r. ze sceną rodzajową przedstawiającą wnętrze współczesnej apteki, znacznymi aptecznymi, moździerzem do rozdrabniania składników, rzędem wag wiszących nad pulpitem, nożycami, piórami do pisania zatknietymi w słoiczkach z inkaustem. Dzięki tego typu przedstawieniom wiemy jak ubierali się farmaceuci do pracy, jak wyglądał handel tego rodzaju specyfikami, jakich używano narzędzi i mebli.

Fot. 16a Karta tytułowa Hadriani a Mynsicht Alias Tribudenii, Germani, Comitis Palatini, Phil. Et U. Med. Doct. [...] Thesaurus, Et Armamentarium Medico-Chymicum. Hoc est Selectissimorum, contra quosvis morbos, pharmacorum conficiendorum secretissima ratio : Propria laborum experientia, multiplici & felicissima praxi confirmata, & nunc una cum remedium Virtute, Usu, & Dosi, doctrinae, & sapientiae filiis fideliter revelata & communicata / Mynsicht, Adrian von. – Francofurti : Wustius, 1675.

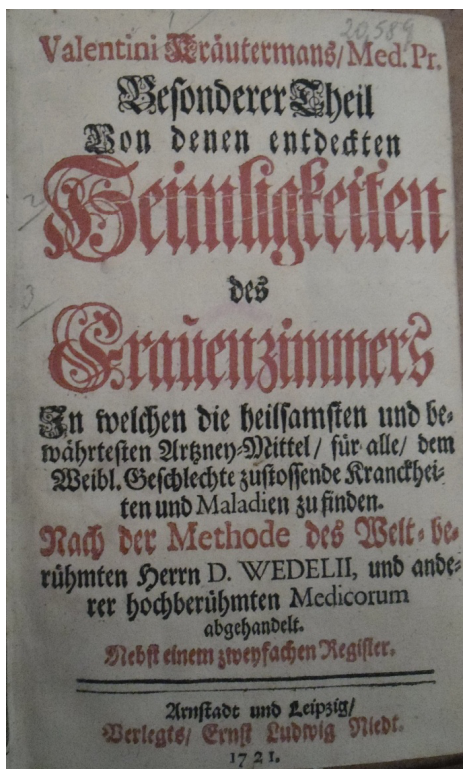
Fot.16b lewa: Autor nieznany, "Hadrian, a Minsicht, Germanus, Com: Pal: Phil: Et Med: D: P.L. Caes: Nec Non Diver: S.R. Prin. Consil Et Arch.:", 1675 r., [grafika przedtytułowa] w Hadriani a Mynsicht Alias Tribudenii, Germani, Comitis Palatini, Phil. Et U. Med. Doct. [...] Thesaurus, Et Armamentarium Medico-Chymicum. Hoc est Selectissimorum, contra quosvis morbos, pharmacorum conficiendorum secretissima ratio : Propria laborum experientia, multiplici & felicissima praxi confirmata, & nunc una cum remediorum Virtute, Usu, & Dosi, doctrinae, & sapientiae filiis fideliter revelata & communicata / Mynsicht, Adrian von. – Francofurti: Wustius, 1675.

prawa: Autor nieznany, [frontispis], 1675r. w Hadriani a Mynsicht Alias Tribudenii, Germani, Comitis Palatini, Phil. Et U. Med. Doct. [...] Thesaurus, Et Armamentarium Medico-Chymicum. Hoc est Selectissimorum, contra quosvis morbos, pharmacorum conficiendorum secretissima ratio : Propria laborum experientia, multiplici & felicissima praxi confirmata, & nunc una cum remediorum Virtute, Usu, & Dosi, doctrinae, & sapientiae filiis fideliter revelata & communicata / Mynsicht, Adrian von. – Francofurti : Wustius, 1675.

W pozycji o alchemii i naturze materii o tytule „(...) Thesaurus et armamentarium medici-chymicum(...)” mamy dwie przedtytułowe grafiki. Jedną przedstawiającą portret Adrianus’a a Mynsicht (u.1683) lekarza i chemika w owalnej ramie otoczony napisem „Hadrian, a Minsicht, Germanus, Com: Pal: Phil: Et Med: D: P.L. Caes: Nec Non Diver: S.R. Prin. Consil Et Arch:” oraz alchemicznymi i matematycznymi instrumentami przytrzymywaną przez dwa anioły. Poniżej w kartuszu 6 linijek tekstu łacińskiego autorstwa Jonas’a Angelus’a. Grafika wykonan ok. 1675 r. Obok frontyspis z centralnie umieszczonym owalnym kartuszem „D.O.M.A. Hadriani à Mynsicht aliàs Tribudenii ... Thesaurus et armamentarium medico-chymicum hoc est, selectissimorum, contra quosvis morbos, pharmacorum conficiendorum secretissima ratio ... : cui in fine adjunctum est Testamentum Hadrianeum de aureo philosophorum lapide (...)”. Jest ono toczonym portretami Hermesa – który był patronem badań, ojcem alchemii i nauk tajemnych, symbolizował aktywny czynnik transmutacji alchemicznej, łączący w sobie symbolikę okręgu i kwadratu; Hipokratesa – ojca medycyny, Diligentia – pracowitości, Experientia – doświadczenia. Pomiędzy nimi, po bokach karty, mamy znaki alchemiczne, w okrągłych kartuszach, takie jak: symbole alchemiczne metali i planet. W okrągłym kartuszu u góry mamy koło nieba nawiązujące do harmonii wszystkich elementów wszechświata będące wynikiem połączenia okręgu, półokręgu (Księżycy) i krzyża. U dołu karty mamy figury geometrii symbolicznej i ezoterycznej trójkąt – Trójca Św. i poznanie w naukach tajemnych, okrąg – powrót zdarzeń i ruch życia oraz kwadrat – doskonałość raju i stabilność kosmosu po działaniu bóstwa stwórczego. Kwadratura koła, wyrażona również w przedstawieniu kamienia filozoficznego, oznaczała poznanie praw wyższych rządzących stworzeniem. Dodatkowo mamy w figurach parę ludzi, co może być odwołaniem do Adama alchemicznego, często ukazywanego jako Adam i Ewa. Było to połączenie wszystkich przeciwieństw i wyraz harmonii rządzącej różnymi wymiarami kosmosu, „był bytem, który stwarza świat i zawiera go sam w sobie”. Ewa wg tradycji ezoterycznej reprezentuje sferę poznawczą Adama, wymiar duchowy utracony w wyniku grzechu²⁵

W “Valentini Kräutermans Besonderer Theil Von denen entdeckten Heimlichkeiten des Frauenzimmers : in welchem die heilsamen und bewährtesten Arzney-Mittel/ für alle/ dem Weibl. Geschlechte zustossende Kranckheiten und Maladien zu finden (...)” na stronie przedtytułowej widzimy kobietę przesiewającą lub odsączającą coś, prawdopodobnie w jej buduarze, co wynika z racji nie kompletności jej ubioru, gdyż o lekach na dolegliwości kobiece traktuje książka. W tle natomiast widoczna jest scena z Adamem i Ewą w rajskim ogrodzie, co należałoby zinterpretować jako przedstawienie Adama alchemicznego jak we wcześniejszej grafice.

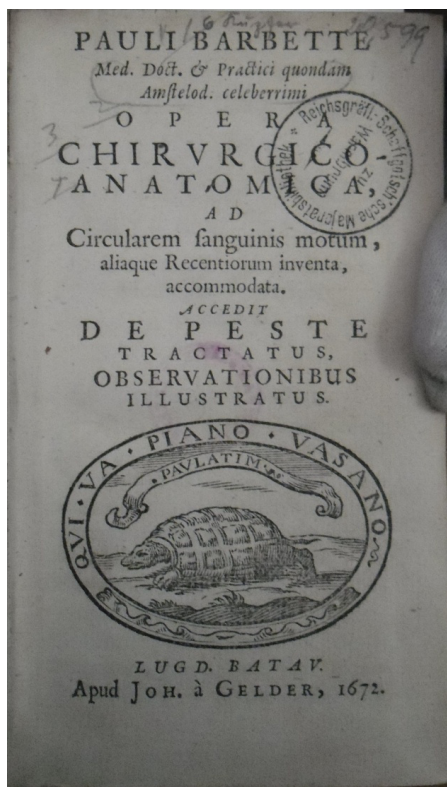
²⁵ Battistini Matilde: *Astrologia, magia, alchemia*. Warszawa 2006 s. 266-267, 303-306

Fot. 17 Autor nieznany, 1721, [grafika przedtytułowa] w Valentini Kräutermans *Besonderer Theil von denen entdeckten Heimlichkeiten des Frauenzimmers*: in welchen die heilsamsten und bewährtesten Arzney-Mittel für alle dem weibl. Geschlechte zustossende Kranckheiten und Maladien zu finden; nach der Methode des Welt-berühmten Herrn Wedelii und anderer ... / Christoph von Hellwig. - Niedt, 1721.

W “Pauli Barbette ... Opera chirurgico-anatomica, ad circularem sanguinis motum, aliaque recentiorum inventa, accommodata. Accedit De peste tractatus, observationibus illustratus”. Na stronie przedtytułowej natrafiamy na takie perełki jak sygnowane grafiki autorstwa Romeyn’a de Hooghe (Amsterdam 1645-1708 Haarlem) Był on znany jako rytownik, rysownik, malarz, rzeźbiarz i medalier. Jest najbardziej znany z politycznych i propagandowych karykatur Louis XIV i propagandowych odbitek wspierających Wilhelma Orańskiego. Hooghe stworzył ponad 3500 grafik w tym akwafort, także do ilustrowanych książek²⁶. Na powyższej mamy scenę rodzajową na której przedstawiono operację chirurgiczną.

²⁶ <http://museum.cornell.edu/exhibitions/view/romeyn-de-hooghe-virtuoso-etcher.html> ; http://en.wikipedia.org/wiki/Romeyn_de_Hooghe

Fot. 18a Romeyn'a de Hooghe, "Chirurgia barbettiana", 1671r. [grafika przedtytułowa] w Paul Barbette: Opera chirurgico-anatomica, ad circularem sanguinis motum, aliaque recentiorum inventa, accommodata : Accedit De peste tractatus, observationibus illustratus / Paul Barbette; Herzog August Bibliothek.; Adam Matthew Publications. – Lugd. Batav.: Joh. a' Gelder, 1672.

Fot. 18b Fragment

Bibliografia

- Battistini Matilde: Astrologia, magia, alchemia. Wydawnictwo „Arkady”, Warszawa 2006;
- Battistini Matilde: Symbole i alegorie, Wydawnictwo „Arkady”, Warszawa 2005, 2006;
- http://issuu.com/gminakamiennagora/docs/schaffgotsch_mauzoleum_tekst?mode=window&pageNumber=4 [11.02.2013 r];
- http://issuu.com/gminakamiennagora/docs/schaffgotsch_mauzoleum_tekst?mode=window&pageNumber=4 [15.02.2013]
- <http://ksp.republika.pl/gurowski.htm> [15.02.2013 r];
- <http://museum.cornell.edu/exhibitions/view/romeyn-de-hooghe-virtuoso-etcher.html>;
- http://en.wikipedia.org/wiki/Romeyn_de_Hooghe;
- <http://novaheraldia.net/index-folder/blazon.html> [12.02.2013 r];
- http://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Silesia_coat_of_arms.png [12.02.2013].
- <http://pl.wikipedia.org/wiki/Schaffgotschowie> [11.02.2013 r.]
- <http://pl.wikipedia.org/wiki/Semiotyka> [13.02.2013]
- [http://pl.wikipedia.org/wiki/Sobi%C4%99cin_\(Wa%C5%82brzych\)](http://pl.wikipedia.org/wiki/Sobi%C4%99cin_(Wa%C5%82brzych)) [13.02.2013]
- <http://www.arekkp.pl/arystokracja.html#Schaffgotsch> [11.02.2013 r.]
- <http://www.arekkp.pl/schaffgotsch.html> [11.02.2013 r];
- <http://www.ferajna.eu/informacja/%C5%9B%C5%8Dnskie-rody> [11.02.2013 r];
- http://www.ngw.nl/heraldrywiki/index.php?title=Duchy_of_Lower_Silezia [12.02.2013];
- <http://www.olesnica.org/winckler.htm> [12.02.2013 r]
- <http://www.zamkipolskie.com/chojnik/chojnik.html> [11.02.2013 r];
- http://www.zamkipolskie.net.pl/pages/zamki/chojnik/chojnik_legendy.htm [11.02.2013 r];
- Kopaliński Władysław: Słownik symboli, Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”, Warszawa 1990;
- Kuzio-Podrucki Arkadiusz: Schaffgotschowie. Zmienne losy śląskiej arystokracji, Bytom 2007.
- Werszler Rafał: Dolnośląska Biblioteka Schaffgotschów. Lokalizacja, księgozbiór, wnętrza, meble w: *Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne*; Rok IX 2010 Nr (17) http://www.perspectiva.pl/perspectiva_LSTH_pdf/pdf/p17/15Werszler.pdf [12.02.2013 r.]
- Witty Wiktor: *Ex-libris'y bibliotek polskich XVII i XVIII w.*, Warszawa, 1903r.

Spis fotografii

1. Herb von Gotsche - herbarz Siebmachers Wappen-buch von 1605 - część I, tablica 61;
http://par_struga.republika.pl/04c_historia_struga_katarzyna.html [12.02.2013]
2. Herb Schaffgotschów jako baronów z 1592 r.; <http://pl.wikipedia.org/wiki/Schaffgotschowie> [12.02.2013]
3. Autor niezany, exlibris z herbem baronowskim Jana Antoniego Hrabiego de Schaffgotsch z książki ze zbiorów Działu Zbiorów Specjalnych GBL w Warszawie, XVII w.
4. Christian Winckler (1677- 1741), exlibris z herbem hrabiowskim w połączeniu z książęcym Jana Antoniego Gotarda Schaffgotscha z książki ze zbiorów Działu Zbiorów Specjalnych GBL w Warszawie, po 1708 r.

5. Herb Dolnego Śląska i Śląska Austriackiego według Hugo Gerharda Ströhla (1851-1919); http://www.ngw.nl/heraldrywiki/index.php?title=Duchy_of_Lower_Silesia [12.02.2013]

6. Autor nieznan, [nieczytelny], replika exlibrisu z herbem hrabiowskim w połączeniu z książęcym Jana Antoniego Gotarda z książki ze zbiorów Działu Zbiorów Specjalnych GBL w Warszawie, 1725 r.

7. Autor nieznan, exlibris zamówiony przez Carla Gotarda Schaffgotscha w hołdzie ojcu Janowi Antoniemu Schaffgotschowi po jego śmierci z książki ze zbiorów Działu Zbiorów Specjalnych GBL w Warszawie, 1742 r.

8. Autor nieznan, exlibris Carla Gotarda Grafen Schaffgotscha wykonany z płyty z 1725 r. z książki ze zbiorów Działu Zbiorów Specjalnych GBL w Warszawie, po 1742 r.

9. Autor nieznan, exlibris Biblioteki hrabiów Schaffgotschów w Hermsdorfie używany do pocz. XIX w.

10. Autor nieznan, 1715, [grafika przedtytułowa] w Christoph Hellwigs, *Medic. Lic. und vor itzo Practici zu Erfurt, Grund- und Lehr- Sätze Der gantzen Edlen Medicin : Oder Kurtze und deutliche Anleitung, Wie so wohl Die Herren Studiosi Medicinæ, Als auch ein jedweder, ob er schon kein Medicus, Zu seiner Gesundheit und Lehre, eine gute Wissenschaft von der Medicina Empirica, Dogmatica, seu Rationali, Methodica, Hermetica ... begreifen möge ; Wobey Unterschiedliche Arcana Medica, wie auch, was vornehmlich vor Medicinische Bücher zu lesen ... angewiesen werden ; Aus der Erfahrung ... geschrieben, und nunmehr, auff vielfältiges Begehren, in Druck gegeben / Christoph von Hellwig. - Leipzig Leipzig Groschuff 1715*

11. Autor nieznan, 1662 r., [grafika przedtytułowa] w *Ars Sanctorii Sanctorii [...] de statica medicina, aphorismorum sectionibus septem comprehensa / Santorio Santorio; Ippolito Obizzi. - Lugduni Batavorum, Apud viduam Cornelii Boutesteyn, 1713.*

12. Autor nieznan, 1662 r., [tablica anatomiczna w książce] w Nicolai Stenonis *Observationes anatomicae quibus varia oris, oculorum et narium vasa describuntur, novique salivæ, lacrymarum et mucis fontes deteguntur, et novum nobilissimi Bilsii de lymphæ motu et usu commentum examinatur et rejicitur / Niels Steensen. - Lugduni Batavorum : apud J. Chouët, 1662.*

13. Autor nieznan, "Thesaurus Rulandinus Hoc est, Martini Rvlandi ... Curationes Empiricae [...]", 1680, [grafika przedtytułowa] w *Thesaurus Rulandinus; hoc est ... Curationes empiricae; quæ antea in decem, centurias dissectæ prodierunt, nunc vero in compendiosum ordinem secundum partium corporis seriè redactæ lucem aspiciunt. Accesserunt hisce, ejusdem alii Tractatus tres: I. De phlebotomia. II. De scarificatione & ventosatione. III. Oratio de ortu animæ / Martin Ruland; Johannes Scretæ; Georg Spörlin. - Budissæ, Sumptibus Friderici Arnstii, typis Andreae Richter, 1680.*

14. Syfung, "D. Joh. August: Ochme [...]", 1735r., [grafika przedtytułowa] w *Medicinische Fama, worinne von der Schwindsucht, Scorbut, befleckten Venus, und andern langwierigen Krankheiten, auch deren Cur, gehandelt wird : mit beygefügter Kunst, lange zu leben ; in Vier Theile / Johann August Oehme. - Dresden Leipzig Dreßden ;Leipzig Gerlach 1786.*

15. Autor nieznan, 1735 r., [grafika przedtytułowa] w *Der wohl unterwiesene Apothecker, Oder Gründliche Anleitung zur heutigen Apothecker-Kunst : Und zwar I. Wie solche ... geschicklich zu erlernen, ... II. Wie die in allen Officinen usuellsten Medicamenta ... zu præpariren seyn ; Deme noch beygefüget die üblichsten Signa und Kunst-Wörter ; Aus berühmter Männer Schrifftten, theils auch aus eigener Praxi also zusammen getragen, und mit nöthigen Registern versehen/Hellwig, Christoph von. - Andere Auflage, verbessert. - Arnstadt : Beumelburg, 1735.*

16 a) Karta tytułowa Hadriani a Mynsicht Alias Tribudenii, Germani, Comititis Palatini, Phil. Et U. Med. Doct. [...] *Thesaurus, Et Armamentarium Medico-Chymicum. Hoc est Selectissimorum, contra quosvis morbos, pharmacorum conficiendorum secretissima ratio : Propria laborum experientia, multiplici & felicissima praxi confirmata, & nunc una cum remedium Virtute, Usu, & Dosi, doctrinae, & sapientiae filii fideliter revelata & communicata / Mynsicht, Adrian von. – Francofurti : Wustius, 1675.*

b) lewa: Autor nieznan, „Hadrian, a Minsicht, Germanus, Com: Pal: Phil: Et Med: D: P.L. Caes: Nec Non Diver: S.R. Prin. Consil Et Arch:”, 1675 r., [grafika przedtytułowa] w Hadriani a Mynsicht Alias Tribudenii, Germani, Comitiss Palatini, Phil. Et U. Med. Doct. [...] Thesaurus, Et Armamentarium Medico-Chymicum. Hoc est Selectissimorum, contra quosvis morbos, pharmacorum conficiendorum secretissima ratio : Propria laborum experientia, multiplici & felicissima praxi confirmata, & nunc una cum remediorum Virtute, Usu, & Dosi, doctrinae, & sapientiae filiis fideliter revelata & communicata / Mynsicht, Adrian von. – Francofurti : Wustius, 1675.

prawa: Autor nieznan, [frontispis], 1675r. w Hadriani a Mynsicht Alias Tribudenii, Germani, Comitiss Palatini, Phil. Et U. Med. Doct. [...] Thesaurus, Et Armamentarium Medico-Chymicum. Hoc est Selectissimorum, contra quosvis morbos, pharmacorum conficiendorum secretissima ratio : Propria laborum experientia, multiplici & felicissima praxi confirmata, & nunc una cum remediorum Virtute, Usu, & Dosi, doctrinae, & sapientiae filiis fideliter revelata & communicata / Mynsicht, Adrian von. – Francofurti : Wustius, 1675.

17. Autor nieznan, 1721, [grafika przedtytułowa] w Valentini Kräutermans Besonderer Theil von denen entdeckten Heimlichkeiten des Frauenzimmers: in welchen die heilsamsten und bewährtesten Arzney-Mittel für alle dem weibl. Geschlechte zustossende Kranckheiten und Maladien zu finden ; nach der Methode des Welt-berühmten Herrn Wedelii und anderer ... / Christoph von Hellwig. - Niedt, 1721.

18. Romeyn'a de Hooghe, „Chirurgia barbettiana”, 1671r. [grafika przedtytułowa] w Paul Barbette: Opera chirurgico-anatomica, ad circularem sanguinis motum, aliaque recentiorum inventa, accommodata: Accedit De peste tractatus, observationibus illustratus / Paul Barbette; Herzog August Bibliothek.; Adam Matthew Publications. - Lugd. Batav. : Joh. à Gelder, 1672.